

De verzorgingsstaat als electoraal mijnenveld

Campagnevoeren met het onderwerp verzorgingsstaat is tegenwoordig ook voor de PvdA lastig. Toch doet het onderwerp er in electoraal opzicht toe. Met wat meer of juist wat minder nadruk op herverdeling of op wederkerigheid jaag je kiezers al snel naar andere partijen.

PETER ACHTERBERG & ROMKE VAN DER VEEN

Kwesties die te maken hebben met de verzorgingsstaat hebben altijd hoog op de politieke agenda gestaan en liggen grotendeels ten grondslag aan het onderscheid tussen 'links' en 'rechts'.¹ Links staat dan voor overheidsingrijpen (uitbouw en behoud van de verzorgingsstaat) en rechts juist voor het tegenovergestelde. In politiek-sociologisch onderzoek naar het onderscheid tussen links en rechts wordt vaak gevonden dat er polarisering kan plaatsvinden op twee dimensies — de sociaal-economische en culturele dimensie.² Steeds meer ontstaat echter ook een polarisering tussen links en rechts over kwesties als individuele vrijheid en sociale orde.³

42 In tegenstelling van wat nogal eens wordt beweerd als men het heeft over deze politiek-culturele veranderingen spelen vraagstukken rond de verzorgingsstaat nog steeds een belangrijke rol. Zeker als het gaat om het stemgedrag

van mensen.⁴ Westerse verzorgingsstaten zijn de laatste decennia aanzienlijk veranderd. Ook de Nederlandse verzorgingsstaat is herzien, en de vraag is of mensen deze herzieningen steunen, en of hun steun hiervoor ook zijn weerslag heeft op hun stemgedrag. Stel dat dit zo is, wat zijn hier dan voor conclusies uit te trekken voor bijvoorbeeld de Partij van de Arbeid?

Het onderscheid tussen sociaal-economische en sociaal-culturele denkbeelden dat gebruikelijk is in politiek-sociologisch onderzoek naar publieke ideologische denkbeelden,⁵ correspondeert met twee typen conflicten. In het eerste, economische conflict over schaarse middelen steunen mensen ofwel de vrijemarkteconomie en een *laissez faire*-beleid ofwel een egalitair beleid gericht op het verkleinen van inkomensverschillen. In het tweede, culturele conflict leggen autoritaire mensen doorgaans meer nadruk op sociale orde en wijzen zij culturele verschillen (sterk) af, terwijl libertaire mensen juist pleiten voor meer individuele vrijheid en voor de acceptatie van culturele verschillen.

Terwijl in de wetenschappelijke literatuur over steun voor de verzorgingsstaat het eerste type conflict doorgaans van groot belang wordt

Over de auteurs Peter Achterberg en Romke van der Veen zijn universitair hoofddocent sociologie en hoogleraar sociologie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam

Noten zie pagina 49

geacht — de verzorgingsstaat is immers een middel om economische gelijkheid te verwezenlijken⁶ — blijkt inmiddels ook dat het tweede type denkbeelden over sociaal-culturele kwesties een rol speelt voor steun voor verzorgingsstatelijk beleid.⁷ Ook voor steun voor herziening van de verzorgingsstaat is deze tweede, sociaal-culturele type opvattingen dus belangrijk. Dat blijkt althans uit ons onderzoek waarover we rapporteren in ons recent verschenen boek *Omstreden Solidariteit*⁸ en waarvan wij in dit artikel verslag doen. Maar eerst iets over de soorten van herzieningen van de verzorgingsstaat, en wie deze herzieningen steunen en waarom.

WEDERKERIGHEID VERSUS HERVERDELING

De herziening van de verzorgingsstaat in veel westerse landen omvat vier verschillende maar met elkaar verbonden processen.⁹ De eerste belangrijke herziening is *privatisering*. De overheid zal een steeds minder belangrijke rol spelen als het gaat om sociale en economische bescherming en de markt en private organisaties krijgen daardoor een steeds grotere rol.

Ten tweede is er in westerse samenlevingen in toenemende mate sprake van *selectiviteit*. Universele sociale rechten worden steeds meer beperkt, en slechts een selecte groep van hulpbehoevenden kan en mag nog aanspraak maken op sociale en economische steun.¹⁰ Op deze manier proberen regeringen steun te beperken tot mensen die het 'echt' nodig hebben.

Ten derde wordt overheidsdienstverlening omgebouwd en gericht op *activering* om zo de arbeidsmarktparticipatie te stimuleren. Op deze manier wordt een al te grote en/of langdurige afhankelijkheid van de verzorgingsstaat tegengegaan.

De laatste herziening van westerse verzorgingsstaten betreft het *disciplinerende* karakter.¹¹ Steeds vaker worden uitkeringsgerechtigden die afhankelijk zijn van verzorgingsstatelijke steun gewezen op bepaalde verplichtingen die daarvoor hen tegenover staan. Blijven zij in gebreke? Dan zullen zij daarvoor op enigerlei wijze in

toenemende mate worden gestraft, bijvoorbeeld doordat ze gekort worden op hun uitkering.¹²

Herziening van de verzorgingsstaat langs deze vier lijnen kan enerzijds op termijn leiden tot een afname van het *herverdelende* karakter van de verzorgingsstaat: overheidsinterventie wordt dan beperkt en er wordt gesnoeid in sociale rechten en sociale bescherming. Anderzijds kunnen deze vier processen ook leiden tot een toename in het *wederkerige* karakter van de verzorgingsstaat die dwingt tot een actievere rol van de overheid. Van mensen die aanspraak maken op sociale rechten wordt dan in toenemende mate verwacht dat ze daar iets voor terugleveren op de arbeidsmarkt. Nog sterker dan voorheen wordt ook verwacht dat ze proberen weer aan het werk te komen. De overheid ziet daar actief op toe, en disciplineert die uitkeringsgerechtigden die zich lijken te onttrekken aan deze wederkerigheidseisen. De actief opererende overheid ziet arrangementen immers als een investering in menselijk kapitaal en zal actief proberen langdurige afhankelijkheden te minimaliseren.

Van mensen met een uitkering eisen dat zij daar ook iets voor terug leveren, dat is wederkerigheid

In zekere zin zijn deze twee overkoepelende processen — herverdelende en wederkerige herziening van de verzorgingsstaat — ideologisch tegenstrijdig. Terwijl binnen het eerste proces de rol van de overheid wordt teruggebracht, wordt deze binnen het tweede juist uitgebreid. Ons onderzoek laat dan ook zien dat denkbeelden over privatisering, selectiviteit, activering en disciplineren clusteren binnen twee dimensies. Mensen die privatisering steunen zullen geneigd zijn toenemende selectiviteit te steunen, maar eigenlijk zegt deze steun niet zo veel over hun standpunten over disciplineren en activering. Hetzelfde kan gezegd

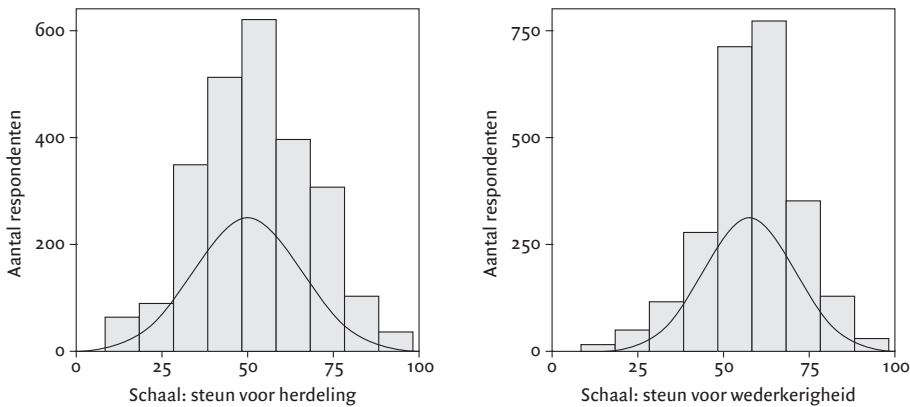
worden voor mensen die privatisering juist niet steunen: de kans is klein dat zij toenemende selectiviteit zullen steunen, maar of zij een van de andere herzieningen zullen steunen is nog maar de vraag. Kortom, er zijn twee dimensies binnen de steun voor herziening van de verzorgingsstaat, de eerste gericht op haar *herverdelende* karakter, de tweede op haar *wederkerige* karakter. In figuur 1 zijn twee histogrammen weergegeven waarop de verdeling van de steun voor herverdeling en voor wederkerigheid zijn afgebeeld. Hoewel beide redelijk normaal verdeeld zijn, en er dus zeker spreiding op beide schalen is, kunnen we toch verschil zien. Ten eerste, afgaande op de gepiektheid en standaarddeviatie van de schaal voor steun voor verdelende herziening (0,00 respectievelijk 16,54) en die van de schaal voor steun voor wederkerigheid (1,00 respectievelijk 13,39) kan de conclusie worden getrokken dat de opvattingen van het

Nederlandse publiek iets meer verdeeld zijn over verdelende dan over wederkerige herziening van de verzorgingsstaat.

Daarnaast leidt het gemiddelde op de twee schalen (58,66 voor de schaal voor wederkerigheid en 51,88 voor die voor verdelende herziening) en de scheefheid (-0,04 voor verdelende herziening en -0,43 voor wederkerigheid) ook tot de conclusie dat de toename van wederkerigheid meer gesteund wordt dan dat er steun te vinden is voor een afname van het herverdelende karakter van de verzorgingsstaat. Nederlanders steunen de op versterking van de wederkerigheid gerichte herzieningen van de verzorgingsstaat dus meer dan de versobering van de verzorgingsstaat. De vraag is wie deze herzieningen steunen en wie niet.

Bezien vanuit het perspectief van de klassenstrijd is de verzorgingsstaat vooral een instrument om te verdelen en te herverdelen.

Figuur 1 Hoe denken Nederlanders over het herverdelende en wederkerige karakter van de verzorgingsstaat?

Figuur 1 toont de verdeling van de steun voor herverdeling en voor wederkerigheid. Beide schalen bestaan uit twee subschalen. Voor de schaal voor herverdelende herziening van de verzorgingsstaat is aan 2300 respondenten gevraagd hoe zij staan tegenover privatisering en tegenover toenemende selectiviteit. Voor de schaal voor wederkerige herziening is aan dezelfde respondenten gevraagd hoe zij staan tegenover disciplineren en arbeidsmarktparticipatie. Hogere scores op beide schalen (naar rechts op de x-as) betekenen sterkere steun voor beide typen herziening. Dus meer herverdelende herziening en meer wederkerige herziening.¹³

Van welgestelde en bemiddelde burgers met veel financiële middelen wordt een bijdrage gevraagd en deze wordt gegeven aan minder welgestelde burgers. Rijkere worden daarvoor (iets) minder rijk, armen (iets) rijker. Dit herverdelingsproces waarbij de rijkere klassen moeten bijdragen aan de financiële steun voor armere klassen, levert, welhaast automatisch, verschillen in steun op tussen mensen in deze tegenstrijdige klassenposities. Svallfors zegt erover: ‘[...] people who by virtue of their greater assets are the market winners will look upon the market’s transactions as more legitimate and be less inclined to redress market’s distributions than those who wield less power upon the market.’¹⁴

De sterkte van iemands economische positie is daarmee direct gerelateerd aan zijn of haar ideologische opvattingen over economische gelijkheid én daarmee aan opvattingen over economische herverdeling.¹⁵ Naarmate mensen een zwakkere positie in het economische leven innemen blijken zij meer egalitair ingesteld te zijn: men ondersteunt economische gelijkheid en is daarom dus voor economische herverdeling door overheidsingrijpen.¹⁶ Naarmate mensen een sterkere economische positie innemen blijken zij minder egalitair ingesteld te zijn en

steunen zij daarom juist marktwerking en zijn ze minder voorstander van staatsinterventie.

Kortom, vanuit dit economische klassenperspectief is te verwachten dat mensen met een zwakke sociaal-economische positie juist egalitair ingesteld zijn en dat verzet tegen een afnemend karakter van herverdeling van de verzorgingsstaat gegrond is in dit egalitarisme. Mensen in een sterkere klassenpositie steunen juist een afname van het herverdelende effect van de verzorgingsstaat en deze is gegrond in hun aversie van een egalitaire ideologie.

Echter, in politiek-sociologisch onderzoek wordt, zoals gesteld, dikwijls gebruikgemaakt van niet één maar van twee typen opvattingen. In zijn befaamde artikel *Democracy and Working-Class Authoritarianism*¹⁷ onderscheidt Lipset economische (egalitaire) opvattingen van culturele (autoritaire) opvattingen. Hij stelt dat de arbeidersklasse wordt gekenmerkt door zowel egalitaire opvattingen als door autoritaire. Veel onderzoeksresultaten wijzen er inmiddels op dat autoritarisme inderdaad meer voorkomt bij personen met een zwakke sociaal-economische positie¹⁸ en dan met name onder de lager opgeleiden.¹⁹ Het opleidingsniveau wordt daarom door sociologen vandaag de dag niet alleen als sociaal-economische indicator beschouwd,

Tabel 1 Verklaring voor de steun voor herziening van de verzorgingsstaat

	Model 1 Steun voor herverdelende herziening	Model 2 Steun voor wederkerige herziening
Inkomen	+	+
Opleidingsniveau	o	--
Financiële onzekerheid	--	-
Uitkeringsafhankelijkheid	o	-
Cultureel kapitaal	o	--
Egalitarisme	--	--
Autoritarisme	o	++

+, ++, -, -- p < 0,01. In de tabel staat + voor meer steun voor herverdelende herziening respectievelijk meer nadruk op wederkerige herziening, - voor minder steun, o voor geen verschil.

maar ook als de centrale indicator voor cultureel kapitaal.²⁰

Uit recent onderzoek van Achterberg en Houtman blijkt dan ook dat niet iemands economische positie maar vooral de hoeveelheid cultureel kapitaal verantwoordelijk is voor zijn opvattingen over culturele thema's.²¹ Naarmate mensen meer cultureel kapitaal hebben en beter in staat zijn culturele uitingen te herkennen en hun betekenis te begrijpen, zijn zij minder

Naarmate mensen meer cultureel kapitaal hebben, zijn ze minder geneigd andere leefstijlen af te wijzen

geneigd andere leefstijlen af te wijzen, beter in staat culturele diversiteit te waarderen en zelfs culturele verschillen te accepteren.²² Een hogere opleiding en een grotere participatie in culturele activiteiten hangt dus sterk samen met een geringere mate van autoritarisme.²³

Terwijl het economische klassenperspectief misschien wel eenduidig kan verklaren waarom leden van arbeiders- en middenklassen voor of tegen herverdeling van schaarse goederen zijn, lukt dit minder goed als het gaat om opvattingen over herziening van de verzorgingsstaat op het punt van wederkerigheid. Wat iemand in een preciaire sociaal-economische situatie denkt over het strenger controleren van uitkeringsgerechtigden is niet evident. Misschien zal hij dit vanuit zijn door klassenpositie ingegeven egalitaire ideologie afkeuren en vinden dat de uitkeringsgerechtigde gewoon ondersteuning verdient. Maar het is nog maar de vraag of de klassenscheidslijn de enige scheidslijn is die ertoe doet bij dit soort denkbeelden over wederkerigheid.

Hierbij staat namelijk óók de rol van 'sociale orde' centraal: in zekere zin wijken uitkeringsgerechtigden af van de dominante norm dat

gewerkt moet worden voor een inkomen, en denkbeelden over wederkerigheid gaan ook over de vraag in hoeverre personen die afwijken van de norm geaccepteerd worden.²⁴ Het kan dus ook heel goed zijn dat de denkbeelden over wederkerigheid gegrond zijn in de met de hoeveelheid cultureel kapitaal samenhangende opvattingen over de sociale orde. In dat geval zullen lager opgeleiden met weinig cultureel kapitaal juist versterking van de wederkerigheid ondersteunen.

Uit ons onderzoek blijkt dat bij een herziening van het herverdelende karakter van de verzorgingsstaat, economische tegenstellingen tussen mensen ertoe doen. Tegen een dergelijke herziening zijn lagere inkomensgroepen, mensen met veel financiële onzekerheid, en mensen die het meest egalitair zijn — ofwel die voorstander zijn van herverdeling door de overheid om meer gelijkheid te bewerkstelligen. Dat is ook logisch, want steun daarvoor zou hun economische belangen schaden. Voor hogere inkomensgroepen, mensen met veel financiële zekerheid en mensen die het minst egalitair zijn (ofwel die voor een vrijemarkteconomie zijn) geldt het tegenovergestelde: zij ondersteunen een vermindering van het herverdelende karakter van de verzorgingsstaat juist omdat het hun economische positie ten goede komt.

Grosso modo laat tabel 1 zien dat de economische verklaring, waarin eigenbelang een grote rol speelt, ook bevestigd wordt als het gaat om steun voor herziening van het wederkerige karakter van de verzorgingsstaat. Maar uit ons onderzoek blijkt dat er ook een andere verklaring is voor deze steun voor wederkerige herziening: het blijkt namelijk dat vooral laaggeschoolden, mensen met weinig cultureel kapitaal, en met de daarmee verbonden autoritaire opvattingen, voor een dergelijke herziening van de verzorgingsstaat zijn. Terwijl het hun economische eigenbelang vaak schaadt.

Steun voor herziening van het wederkerige karakter van de verzorgingsstaat, kan daarmee in tegenstelling tot steun voor de herziening van het herverdelende karakter van de verzor-

gingsstaat, wel cultureel worden verklaard. Het is het belang dat laaggeschoolden hechten aan conformisme en een strenge sociale orde, want daar komt hun steun voor de versterking van het wederkerige karakter van de verzorgingsstaat uit voort. Uitkeringsgerechtigden dienen zich volgens laaggeschoolden vooral aan te passen aan de heersende moraal, door te voldoen aan de sociale plichten die gepaard gaan met de aan hen gegeven rechten. Laaggeschoolden zijn dus vanuit hun economische eigenbelang gereedeneerd tegen een dergelijke herziening, maar zijn vanuit cultureel oogpunt juist uitgesproken voorstanders ervan.

POLITIEK KRACHTENVELD

Het is de vraag of en hoe steun voor de twee soorten herziening van de verzorgingsstaat gerelateerd is aan de steun voor de verschillende politieke partijen. Tabel 2 laat de gemiddelde steun voor de twee typen herziening zien, uitgesplitst per partijachterban. Met betrekking tot de herverdelende herziening laat de tabel rela-

tief weinig verschillen zien — de achterbannen van typisch rechtse partijen zijn iets meer voor vermindering van de herverdelende werking van de verzorgingsstaat dan de achterbannen van typisch linkse partijen.

De tabel laat echter ook zien dat de achterbannen heel anders aankijken tegen het proces van wederkerige herziening. Achterbannen van linkse partijen zijn hier doorgaans minder voorstander van dan de achterbannen van rechtse partijen. Gecombineerd met de gegevens over de sociale achtergrond van steun voor de wederkerige herziening levert dit voor linkse partijen als de PvdA en SP een opmerkelijke conclusie op. Mensen die vanouds gerekend kunnen worden tot de vaste achterban van deze partijen prefereren vanwege hun culturele positie een meer autoritair beleid en daarmee een sterk op wederkerige herziening gefocust verzorgingsstatelijk beleid. Hierdoor kiezen zij voor rechtse partijen als PVV en VVD.

Recent onderzoek van de Raad voor de Maatschappelijke Ontwikkeling²⁵ laat zien dat de Nederlandse samenleving steeds minder een

Tabel 2 Gemiddelde steun voor de twee typen herziening per partijachterban (2006)

Partijachterban	Aantal mensen	Steun voor herverdelende herziening	Steun voor wederkerige herziening
PvdA	300	52,60	53,82
CDA	319	48,79	63,27
VVD	193	45,45	66,33
D66	34	51,11	58,28
GL	107	51,68	51,24
SP	329	54,33	54,14
CU	125	56,04	57,33
SGP	23	54,19	61,81
EenNL	20	53,22	66,72
Groep Wilders/pvv	60	51,73	67,66
Partij voor de Dieren	20	55,65	61,74
Eta		0,19	0,39

open samenleving aan het worden is: de sociale mobiliteit is aan het afnemen en het opleidingsniveau speelt een steeds grotere rol in sociale onderscheidingen. Wanneer de scheidslijnen tussen hoger en lager opgeleiden harder worden omdat de mobiliteit vermindert, mag verwacht worden dat ook het belang van opleiding voor het stemgedrag toeneemt. Dit wordt bevestigd in ons onderzoek en ook in ander onderzoek: de culturele dimensie speelt een steeds belang-

Voor de PvdA is het de uitdaging zich van de electorale steun van de 'arbeiders' en die van de 'schoolmeesters' te verzekeren

rijkere rol voor het stemgedrag.²⁶ Voor linkse partijen betekent dit dat zij onder hun achterban steeds meer geconfronteerd worden met autoritaire sociale opvattingen. Om deze reden is de pvv een geduchte concurrent, vooral voor de PvdA.

Ook als het gaat om de verzorgingsstaat en de herziening daarvan is er electorale concurrentie tussen linkse en (nieuw) rechtse partijen. Eerder al liet een van ons zien in dit blad dat de achterban van de PvdA gespleten was — hoger opgeleide 'schoolmeesters' en lager opgeleide 'arbeiders' zijn daarin verenigd.²⁷ Voor de PvdA is het de uitdaging zich van de electorale steun van de 'arbeiders' en die van de 'schoolmeesters' te verzekeren. Dat is vooral lastig omdat de 'arbeiders' meer dan de 'schoolmeesters' een autoritair beleid ondersteunen en ook een veel sterkere voorkeur hebben voor meer wederkerigheid in verzorgingsstatelijk beleid.

De PvdA heeft tot op zekere hoogte de versterking gesteund van de op wederkerigheid gerichte herzieningen van de verzorgingsstaat sinds het begin van de jaren negentig. Maar waar andere partijen als de pvv een radicaler herzieningsbeleid met betrekking tot het wederkerige karakter kunnen voorstellen zonder ernstige electorale gevolgen, kan de PvdA zich dit moeilijk permitteren. Te veel nadruk op wederkerige herziening jaagt de 'schoolmeesters' naar andere partijen (als GroenLinks), te weinig nadruk hierop jaagt de arbeiders naar partijen als de pvv en vvd.

Ook als het gaat om beleid ten aanzien van een herverdelende herziening ziet de PvdA zich voor een soortgelijk dilemma geplaatst. In het verleden heeft de PvdA regelmatig herzieningen gesteund die het herverdelende karakter van de verzorgingsstaat verminderden. De PvdA trachtte zo erger te voorkomen en de bescherming van de zwakste groepen zoveel mogelijk overeind te houden. Maar, een te grote nadruk op dit soort beleid zal de economische belangen van de 'arbeiders' schaden, en hen weggagen naar andere partijen (bijvoorbeeld de sp). Te weinig steun vanuit de PvdA zou juist de 'schoolmeesters', die vanwege hun economische positie gebaat zijn bij iets minder verzorgingsstatelijke herverdeling, verdrijven naar rechtse(re) partijen.

Het gespleten karakter van de achterban van de PvdA plaatst deze partij dus voor het probleem welke koers te varen als het gaat om herziening van de verzorgingsstaat. Feit is dat deze partij voor haar antwoord op de vraag hoe hiermee om te gaan rekening zal moeten houden met sterke electorale competitie ter linker (sp) en ter rechter zijde (pvv) van het politieke spectrum. Maar dat is, vrezen wij, het lot van elke partij die een brede volkspartij wenst te zijn.

Noten

- 1 Bobbio, N. (1996). *Left and Right: The Significance of a Political Distinction*. Cambridge: Polity Press.
- 2 Van der Brug, W. (2007). *Een crisis van de partijdemocratie? Inaugurele rede*. Amsterdam: Vossiuspers, UvA.
- 3 Achterberg, P. (2006). *Considering Cultural Conflict; Class Politics and Cultural Politics in Western Societies*. Maastricht: Shaker Publishers.
- 4 Houtman, D. P. Achterberg & A. Derks, (2008), *Farewell to the Leftist Working Class*. New York: Transaction.
- 5 Zie bijvoorbeeld Achterberg, P. & D. Houtman. 2009. 'Ideologically "Illogical"? Why Do the Lower-Educated Dutch Display so Little Value Coherence?' *Social Forces* 87(3):1649-70.
- 6 Vgl. Jaeger, M. M. (2008). 'Does Left-Right Orientation have a Causal Effect on Support for Redistribution? Causal Analysis with Cross-Sectional Data Using Instrumental Variables.' *International Journal of Public Opinion Research* 20(2): p. 363-374; Linos, K. and M. West. (2003). 'Self-interest, social beliefs, and attitudes to redistribution. Re-addressing the issue of cross-national variation.' *European Sociological Review* 19(3), p. 393-409.
- 7 Houtman, D. (1997), 'Welfare State, Unemployment, and Social Justice: Judgments on the Rights and Obligations of the Unemployed', in: *Social Justice Research*, vol. 10, no. 3, p. 267-288.
- 8 Achterberg, P. R. Van der Veen & J. Raven, *Omstreden Solidariteit*, Aksant, AUP, 2010.
- 9 Gilbert, N. (2002). *Transformation of the Welfare State. The Silent Surrender of Public Responsibility*. Oxford: Oxford University Press.
- 10 Pierson, P. (1994). *Dismantling the Welfare State? Reagan, Thatcher, and the Politics of Retrenchment*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 11 In afwijking van Gilbert, die als vierde transformatie naar een veranderende conceptie van burgerschapsrechten wijst. In plaats van een omvattende notie van burgerschap, waarin solidariteit en cohesie binnen nationale gemeenschappen tot uitdrukking komt — verzorgingsstaten zijn immers georganiseerd op het niveau van de natiestaat — treedt een notie van burgerschap op grond van lidmaatschap. Het is het lidmaatschap van een specifieke groep en de daaruit voortkomende gemeenschappelijkheid van waarden die ten grondslag ligt aan burgerschap. Wat hij hiermee bedoelt kunnen we illustreren aan de hand van de Zorgverzekeringswet. De rechten die burgers ontleen aan hun zorgverzekering zijn (ten dele) afhankelijk van de zorgverzekeraar waarbij zij zijn aangesloten. Een vergelijkbaar mechanisme is waarneembaar bij de decentralisatie van voorzieningen naar gemeenten. De rechten die burgers op thuiszorg (de wmo) of bijstand hebben zijn gedeeltelijk afhankelijk van de gemeente waarin zij wonen.
- 12 Turner, Bryan S. (1997). 'Citizenship Studies: A General Theory.' *Citizenship Studies*, 1 (1), p. 5-18.
- 13 De gegevens zijn eind 2006 verzameld. Zie voor meer informatie over de verzameling van de gegevens, de gebruikte operationalisering en de schaal analyses: Achterberg, P. R. Van der Veen & J. Raven, *Omstreden Solidariteit*, Aksant, AUP, 2010.
- 14 Svallfors, S. (2007). 'Class and Attitudes to Market Inequality: A comparison of Sweden, Britain, Germany and the United States.' In S. Svallfors (Ed.), *The Political Sociology of the Welfare State* (p. 189). Stanford: Stanford University Press.
- 15 Vg. Svallfors, S. (1991). 'The Politics of Welfare Policy in Sweden: Structural Determinants and Attitudinal Cleavages.' *British Journal of Sociology*, 42(4), 609-634.
- 16 De Witte, H. (1997). 'De ideologische cultuur van arbeiders in Vlaanderen. Een replicatie en uitbreiding op basis van de IPSO-data.' *Tijdschrift voor Sociologie*, 18(1-2), p. 53-78; Marshall, G. Newby, H. Rose, D. & Vogler, C. (1988). *Social Class in Modern Britain*. Londen: Hutchinson; Svallfors, S. (1991). 'The Politics of Welfare Policy in Sweden: Structural Determinants and Attitudinal Cleavages.' *British Journal of Sociology*, 42(4), p. 609-634; Wright, E. O. (1985). *Classes*. Londen: Verso; Achterberg, P. en D. Houtman. 2009. 'Ideologically "Illogical"? Why Do the Lower-Educated Dutch Display so Little Value Coherence?' *Social Forces* 87(3):p. 1649-70.
- 17 Lipset, S. M. (1959). 'Democracy and Working-Class Authoritarianism.' *American Sociological Review*, 24 (4), 482-501.
- 18 Vgl. o.a. Lipset, S. M. (1959). 'Democracy and Working-Class Authoritarianism.' *American Sociological Review*, 24 (4), 482-501; Jackman, M. R. & Muha, M. J. (1984). 'Education and Intergroup Attitudes: Moral

- Enlightenment, Superficial Democratic Commitment, or Ideological Refinement?' *American Sociological Review*, 49(6), p. 751-769; Scheepers, P. Felling, A. & Peters, J. (1990). 'Social conditions, authoritarianism and ethnocentrism: a theoretical model of the early Frankfurt School updated and tested.' *European Sociological Review*, 6(1), p. 15-29.
- 19 Zie bijvoorbeeld Dekker, P. & Ester, P. (1987). 'Working-class authoritarianism: a re-examination of the Lipset thesis.' *European Journal of Political Research*, 15(4), p. 395-415; Grabb, E. G. (1979). 'Working-Class Authoritarianism and Tolerance of Outgroups: A Reassessment.' *Public Opinion Quarterly*, 43(1), p. 36-47; Houtman, D. (2003). *Class and Politics in Contemporary Social Science, Marxism Lite and Its Blind Spot for Culture*. Hawthorne NY: Aldine de Gruyter.
- 20 Zie bijvoorbeeld Kalmijn, M. (1994). 'Assortative Mating by Cultural and Economic Status.' *American Journal of Sociology*, 100(2), p. 422-452; De Graaf, P. M. & Kalmijn, M. (2001). 'Trends in the intergenerational transmission of cultural and economic status.' *Acta Sociologica*, 44, p. 51-66. Vgl. Houtman, D. (2000). *Een Blinde Vlek voor Cultuur. Sociologen over cultureel conservatisme, klassen en moderniteit*. Assen: Van Gorcum, p. 42 en Houtman, D. (2001). 'Class, Culture and Conservatism, Reassessing Education as a Variable in Political Sociology.' In T. N. Clark & S. M. Lipset (Eds.), *The breakdown of class politics, A Debate on Post-Industrial Stratification* (p. 161-195). Washington D.C.: Woodrow Wilson Center Press, p. 177-178).
- 21 Achterberg, P. & Houtman, D. (2006). 'Why Do So Many People Vote "Unnaturally"? A Cultural Explanation for Voting Behavior.' *European Journal of Political Research*, 45(1), p. 75-92; Houtman, D. (2003). *Class and Politics in Contemporary Social Science, Marxism Lite and Its Blind Spot for Culture*. Hawthorne NY: Aldine de Gruyter.
- 22 Vgl. Gabennesch, H. (1972). 'Authoritarianism as World View.' *American Journal of Sociology*, 77(5), p. 857-875.
- 23 Cf. Houtman, D. (2003). *Class and Politics in Contemporary Social Science, Marxism Lite and Its Blind Spot for Culture*. Hawthorne NY: Aldine de Gruyter; Achterberg, P. & Houtman, D. (2006). 'Why Do So Many People Vote "Unnaturally"? A Cultural Explanation for Voting Behavior.' *European Journal of Political Research*, 45(1), p. 75-92.
- 24 Zie pagina 269 van: Houtman, D. (1997). 'Welfare State, Unemployment, and Social Justice: Judgments on the Rights and Obligations of the Unemployed', in: *Social Justice Research*, vol. 10, no. 3, p. 267-288.
- 25 Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO), *Naar een open samenleving?'s* Gravenhage 2010.
- 26 Achterberg, P. (2006). *Considering Cultural Conflict; Class Politics and Cultural Politics in Western Societies*. Maastricht: Shaker Publishers.
- 27 Houtman, D. & Achterberg, P. (2009). 'Arbeiders en schoolmeesters: een huwelijk in crisis.' *Socialisme en Democratie*, 66(6), p. 22-27.